

Zóka Péter

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
peterzoka@yahoo.com

A POLITIKUM SZEREPE ALEXANDER BERNÁT ÉLETMŰVÉBEN

The Role of Politics in Bernát Alexander's Oeuvre

Uloga politike u životnom delu Bernata Aleksandera

A tanulmány a XIX–XX. század fordulójának egyik legjelentősebb magyar filozófusával, Alexander Bernáttal foglalkozik azt vizsgálva, hogy munkásságában tetten érhető-e valamiféle politikai vezérfonal jelenléte. A szakirodalomban lassan meggyökeresedő állásponttal szemben, mely szerint Alexanderre és az ún. idősebb magyar filozófusgeneráció tagjaira egyaránt jellemző egyfajta „apolitikus beállítottság”, arra a következtetésre jut, hogy noha a szerzőnek egyetlen kifejezetten politikai tárgyú, tudományos igényű írása sem ismert, gondolkodásában mégis kimutatható egyfajta politikai elköteleződés. Bár e sorok írójának véleménye szerint egyértelműen tartózkodni kell attól, hogy bárki is a főként propagandisztikus céllal írott első világháború alatt publikált Alexander-írásokból vonjon le messzemenő következtetéseket a bölcselő politikai orientációjára vonatkozólag, mégis vannak olyan írások, amelyek alapján ez egyértelműen megtehető. A tanulmány egyértelmű különbséget tesz Alexander Bernát nemzeti liberalizmusa és báró Eötvös József konzervatív liberalizmusa között.

Kulcsszavak: Alexander Bernát, báró Eötvös József, politika, nemzeti liberalizmus, konzervatív liberalizmus

BEVEZETŐ

A magyar filozófiatörténet Alexander Bernátot úgy tartja számon, mint aki meghatározó szerepet töltött be a XIX–XX. század fordulójának filozófiai, kulturális életében. Elismeri intézményteremtő és a bölcsélet európai hagyományainak meghonosítására törekvő szerepét azzal a lassan általánossá váló meggyőződéssel, hogy nem tekinthető különösebben eredeti és mély gondolati tartalmakat kimerítő alkotónak.

Úgy gondolom, hogy ez az Alexanderről kialakított kép további árnyalásra szorul, tekintetbe véve, hogy olyan szerzőről van szó, akinek még teljes bibliográfiája sem ismert. Az ellene már a kortársak által is megfogalmazott tudományos felszíniesség vádjá ilyen különösen széles spektrumon alkotó szerző ese-

tében néha óhatatlanul bizonyosságot nyer. Igazán jelentős munkáiban – *Kant élete és fejlődése* (1881), *A XIX. század pesszimizmusa* (1884), *Nemzeti szellem a filozófiában* (1893), *Diderot-tanulmányok* (1900), s az 1923-ban, Münchenben megjelent Spinoza-monográfiájában – azonban nyoma sincs az említett feladatoknak.

Nem kétséges, hogy Alexander munkásságának fontos részét képezi a nemzeti filozófia és magyar filozófia problematikája, hiszen pályájának két fordulópontján – akadémikussá választásakor, és amikor átveszi az Athenaeum irányítását – önállóan is tematizálja ezeket. Perecz László *A nemzeti filozófia toposza a magyar filozófiatörténetben* (PERECZ 2002) című tanulmányában, valamint a *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (PERECZ 2008) című monográfiájában ugyan már korábban meghatározta Alexander helyét a magyar filozófia történetének eme fontos tradíciójában, ám nézetem szerint ez az alexanderi pozíció mindenképpen felülvizsgálatra szorul.

KÉRDÉSFELVETÉS

Alexander nemzeti szellemről, néplélekről, nemzetkarakterről és nemzeti kultúráról szóló elemzéseit vizsgálva, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy vajon a politika milyen mértékben játszik szerepet az alexanderi életműben, tetten érhető-e munkáiban valamiféle politikai meggyőződés, vezérfonal jelenléte, esetlegesen tematizálódik-e önállóan valamely munkájában maga a politika?

A fenti kérdéseket állítja vizsgálódásainak homlokterébe Somos Róbert is, a magyar filozófusok politikai útkeresését tárgyaló monografikus igényű munkájában (SOMOS 2004). Az egyébként nagy jelentőségű és hiánypótló műben a szerző gyakorlatilag a XIX. század második felétől egészen a XX. század második feléig terjedően vizsgálja a politikum szerepét és megjelenési formáit a legjelentősebb magyar bölcselek életművében. Természetesen egy ilyen összefoglaló jellegű munka mindig tartalmazhat olyan megállapításokat, amelyeket az egyes rész kérdésekkel részletesebben foglalkozó kutatóknak árnyalniuk kell, esetleg az újabb kutatások tükrében meg kell cáfolniuk.

Előjáróban fontosnak tartom leszögezni, hogy Alexander Bernát tollából jelenlegi ismereteink szerint egyetlen kifejezetten politikai tárgyú írás sem született. Természetesen egy összefoglaló életmű-bibliográfia hiányában mindenképpen fenn kell tartanunk annak a lehetőségét, hogy a kutatások későbbi fázisaiban esetleg találhatunk ilyen írásokat. Ennek valószínűségét azonban erősen megkérdőjelezi az a Somos által hangsúlyozott „*alapvetően apolitikus beállítottság*” (SOMOS 2004: 75), amely nem csupán Alexander kapcsán, de a XIX. század második felének ún. idős filozófusgenerációja vonatkozásában egyaránt megállapítható.

Ismeretes azonban két olyan írás az alexanderi életműben, amelyek még ha nem is kifejezetten politikai tárgyúak, mégis számos olyan kijelentést és megjegyzést tartalmaznak, amelyekből nagy valószínűséggel rekonstruálható Alexander politikai meggyőződése és beállítottsága. Az egyik szóban forgó írás az 1907-ben keletkezett *A politikai rajz* (ALEXANDER 1924: 304–309) című karcolat, a másik pedig az 1913-ban megjelent *Eötvös József gondolatai* (ALEXANDER 1938: 198–211) című cikk. Előbbi tulajdonképpen egy alapvetően esztétikai tárgyú írás, amely a kor híres politikai karikaturistájának, az 1906-ban tragikus körülmények között elhunyt Faragó Józsefnek munkáiból rendezett kiállítás zárása alkalmával tartott előadásból íródott. Utóbbi szöveg pedig Eötvös József születésének századik évfordulója kapcsán keletkezett, és elsőként a *Budapesti Szemle* 443. számában vált olvashatóvá a nagyközönség számára 1913 novemberében.

Az alábbiakban ezeket a szövegeket helyezem vizsgálódásaim homlokterébe. A kritikai szövegelemző módszer alkalmazása mellett összevetem konklúzióimat Somos Róbert megállapításaival is.

A POLITIKAI RAJZ

Hogy Alexander számára a politika bizonyos jelentőséggel bírt, jól illusztrálja a következő idézet is: „Azt tanítják, hogy a festészetben a tárgy semmi, a vonal, a sík, a szín minden; pedig íme, a politikai rajz nagy művészi erőket hódít meg magának, igen nagy jelentőségre tesz szert nemcsak a politikai és társadalmi, hanem a művészi életben is, pedig senki sem mondhatja, hogy a politika mellékes benne” (ALEXANDER 1924: 304).

Alexander magát a politikai rajzot rövid életű hírlapi cikkhez hasonlítja, és olyan alapvetően szatirikus műfajnak tekinti, melyet a politikai pártélet teremtett meg, és a „közönség politikai szenvedelme” tart fenn (ALEXANDER 1924: 305). Ahogyan Somos Róbert is megjegyzi, meglehetősen problematikusnak és ötletszerűnek tűnik az az alexanderi elképzelés, miszerint a politikai szatírának valójában a politikai élet örök etikai alapjaira kell vonatkoznia. A szatíra mint műfaj éppenséggel az egyedi aktualitások szintjén fejt ki hatását a maga közvetlenségével (SOMOS 2004: 79).

Alexander nem titkolt szándéka azonban, hogy a politikai karikatúrát a magas művészet rangjára emelje. A politikai rajzolókat olyan jó arcképfestőhöz hasonlítja, akinek egyúttal „jó hazafinak, filozófus embernek, igazságosnak, józannak, becsületesnek” (ALEXANDER 1924: 306) is kell lennie. Maga a politikai rajz pedig alkotója egyéniségén kívül a korszellemet is magában hordozza, melyben született, és a nemzeti temperamentum nyomai is felfedezhetőek benne (ALEXANDER 1924: 306–308).

Látható tehát, hogy a nemzetkarakterológiai gondolatok nem csupán Alexander akadémiai székfoglalójában és az *Athenaeumban* megjelent programtanulmányban érhetőek tetten, de számos más írásában, egyebek mellett az Eötös- és a Petőfi-tanulmányokban is felbukkannak.

Úgy gondolom, ezek a tények is megerősítik e sorok írójának azt a véleményét, mely szerint, Somos Róbert elgondolásával ellentétben (SOMOS 2004: 79), az akadémiai székfoglalóban lefektetett nemzetkarakterológiai vonatkozású fogalmi keret, esetenkénti ellentmondásosságai ellenére sem pusztán ötletszerűen bukkan fel az alexanderi életműben, hiszen a benne kifejtett gondolatok Alexander későbbi munkáiban is tetten érhetőek.

Alexander azt is fontosnak véli, hogy a politikai rajzolónak legyen egy karakteres, nyilvánvalóan politikai meggyőződése. „Akinak nincsen igazi meggyőződése, az hazudik és ha mégannyira leplezi is hazugságait, előbb-utóbb lelepleződik” (ALEXANDER 1924: 306). Somos Róbert helyesen mutat rá az ebben a kijelentésben rejlő logikai inkonzisztenciára, hiszen valóban elmondható, hogy valakinek a meggyőződése, illetve állításának igazságtartalma között nem mutatható ki logikai kapcsolat. A szöveggörnyezet azonban véleményem szerint arra enged következtetni, hogy a fenti mondattal Alexander valójában a következőket állítja: „[...] nagy kvalitások, művésziek és emberiek, teszik a jó politikai rajzolókat. Elsősorban erős *politikai* [kiegészítés tőlem – Z. P.] meggyőződést követelünk tőle, csak úgy, mint a politikai írótól. Aki *azt állítja, hogy* [kiegészítés tőlem – Z. P.] nincsen igazi *politikai* [kiegészítés tőlem – Z. P.] meggyőződése, az hazudik, és ha mégannyira leplezi is hazugságait, előbb-utóbb lelepleződik” (ALEXANDER 1924: 306). Bár a Somos által kimutatott logikai tévedés az értelmezést segítő kiegészítések után is fennáll, úgy gondolom, hangsúlyozni kell, hogy Alexander ezen a helyen a politikai meggyőződés fontosságáról beszél. Ez a kitétel némileg más megvilágításba helyezi az adott szövegrészt, mely által az jobban értelmezhetővé válik, és a benne vitathatatlanul jelen lévő logikai tévedés éle is csorbul kissé.

Alexander kiemeli a politikai rajz műfaját a grafikák, illusztrációk köréből. Hangsúlyozza, hogy a politikai rajzra fontos szerep hárul a pártpolitikai csatározásokban. Védekező és támadó fegyverként egyaránt funkcionálhat és sokszor nagyobb hatást képes elérni, mint a szavak formájába öntött gondolatok. A politikai rajz Alexander szerint mindig személyes jellegű, hiszen konkrét személyek azok, akik különféle megnyilvánulásaikkal létrehozzák a politikát (ALEXANDER 1924: 304). Alexander háromféle politikai rajz típust különböztet meg. Eszerint létezik humoros, komikus és szatirikus hangvételű politikai rajz. Közülük a legnagyobb művészi értéket Alexander a humoros típusúnak tulajdonítja, mivel véleménye szerint ez mindenfajta harag megnyilvánulása nélkül tárja fel, érti és bocsátja meg a legkülönfélébb emberi gyarlóságokat.

A politikai rajz című írás több szöveghelyen is tartalmaz olyan megállapításokat, kiszólásokat, megjegyzéseket, melyek alapján némileg rekonstruálható Alexander viszonyulása korának politikusaihoz, a századelő hazai közéletéhez és általában véve a napi politizálás egészéhez is. A fent említett humoros típusú politikai rajz kapcsán például a következőket írja: „A politikusok nincsenek vele megelégedve, mert ha van emberfaj, amelynek nincsen érzéke a humor iránt, akkor az átlagos politikusé az. Ezek nagyon is komolyan veszik a párt-dogmákat, saját magukat és jelentőségüket!” (ALEXANDER 1924: 305). Néhány sorral alább a napi politikai küzdelmek hiábavalóságáról ír, és a századelő aktuális politikai szereplőinek jelentéktelenségét taglalja: „Maguk a politikai harcok is múltéonyak, a politikai szereplők ma megjelennek a színpadon, nagy zajt ütnek, holnap hátrább vonulnak, holnapután eltűnnek; valamivel később nevüket sem tudjuk. [...] aki a politikába elegyedik, szappanbuborékot nyomkod” (ALEXANDER 1924: 305).

Hogy Alexander magát a politikát nem általában véve utasította el, és ellenérzései inkább a századelő hazai politikai viszonyainak bizonyos aspektusaira vonatkoznak, jól illusztrálja az a tény is, hogy több helyen a politizálás „örök etikai alapjaira” hivatkozik, melyek alatt elsősorban a becsületességet, elvhűséget, igazságot és nem utolsósorban a nemzeti függetlenség szem előtt tartását érti (ALEXANDER 1924: 306). Annak a ténynek, hogy Alexander a nemzeti függetlenségre mint a politizálás egyik etikai alapvetésére tekint, nagy jelentősége van, hiszen ahogyan arra az Eötvös-tanulmányról szóló részben utalok, ez egy fontos különbség lehet Eötvös és Alexander politikai beállítottságát illetően. A XX. századelő politikai viszonyairól Alexander a következő megállapításokat teszi: „[...] politikai küzdelmeink homéri korszaka már elmúlt. [...] A politikai élet kicsinyes méretűvé lett, hiányzott belőle mindkét oldalon az őszinteség. Az emberek kis eszközökkel dolgoztak, kis kérdéseket mozgattak; csak a közigazgatási tevékenység virágzott [...]” (ALEXANDER 1924: 306). Megfogalmazásából kitűnik, hogy volt a magyar politikai életnek olyan korszaka, mely képes volt a fent említett etikai alapelveknek megfelelni. Hogy Alexander szerint melyik ez a periódusa a magyar történelemnek, az Eötvös-tanulmányban *expressis verbis* kifejezésre juttatja, fontos adalékot szolgáltatva a kutató számára a szerző valódi politikai irányultságának megállapításához, melyre a későbbiekben teszek kísérletet.

Alexander élesen bírálja nem pusztán a politikai életet, de korának egész hazai közéletét is. Lamentáló hangvétellel arról tudósít, hogy a magyar közélet szinte kizárólag a szűk pártemberek napi politikai küzdelmeire fókuszál, melyeket a magyar temperamentum jellemez. A hazai politikai életet Alexander szerint a gyűlölet hatja át (ALEXANDER 1924: 307), Magyarország pedig olyan hely, ahol csorbát szenved a sajtó szabadsága és őszintesége, ahol

hiányzik a társadalmi kritika, és ahol a kölcsönös ismeretségek rendszere szabja meg a mindennapi élet kereteit (ALEXANDER 1924: 308). Alexander sommás ítélete szerint a korabeli magyar valóságnak nagy szerepe van Faragó József öngyilkosságában is. „Nekünk hagyta emlékeinket és műveit; amazok egy erős, de szerencsétlen egyéniségről regélnek nekünk, emezek egy nem kevésbé szerencsétlen korról, melynek nagy része van benne, hogy Faragónak oly korán kellett elpusztulnia” (ALEXANDER 1924: 309).

A fent kiemelt és tárgyalt szövegrészek nézetem szerint alátámasztják azokat a megállapításaimat, melyeket e rész bevezetőjében tettem. Látható, hogy Alexander számára nem jelentőség nélküli maga a politika annak ellenére sem, hogy a politikai kérdéseket pályája során önállóan nem tematizálta. Úgy gondolom, világossá vált, hogy Alexandernek mind a politikáról általában véve, mind a századelő napi magyar politikai életéről, mind a politikusokról markáns véleménye, karakteres álláspontja van. *A politikai rajz* című írásban megfogalmazott gondolatok, kiegészítve az Eötvös-tanulmányban foglaltakkal, elégséges alapot szolgáltathatnak a kutató számára annak tekintetében, hogy megállapíthassa Alexander valódi politikai meggyőződését, irányultságát.

AZ EÖTVÖS-TANULMÁNY

Feltétlenül szükségesnek tartom megvizsgálni elsőként azt a kérdést, hogy mit is jelent ez a Somos által említett apolitikus beállítottság Alexander Bernát esetében. Véleményem szerint itt nem arról van szó, hogy Alexander nem mutatott érzékenységet a politikai kérdések iránt, vagy hogy valamiféle arisztokratikus felsőbbrendűség-érzéstől vezéreltetve tudatosan háttal fordított a politikai problémák tematizálásának. Sokkal inkább azt kell látnunk, hogy Alexander csupán a napi pártpolitikai csatározásokban való részvételtől és véleménynyilvánítástól tartózkodott. Magát a politikát olyan erkölcsi megalapozottságú meggyőzések által művelendő dolognak tartotta, melynek feladata bizonyos egyetemes gondolatok és értékek társadalmi szinten való megvalósítása, még ha az első világégés előestéjén meglehetősen illuzórikusnak hatnak is ezek a gondolatok.

Véleményem szerint felülvizsgálatra szorul az a magyar filozófiatörténet-írásban lassan közhellyé merevülő megállapítás, miszerint Alexander számára az egyetlen számba vehető politikus a kultúrpolitikus lett volna (SOMOS 2004: 80). Tény, hogy egyetlen olyan magyar politikai szereplő bukkan fel az ismert alexanderi életműben, akinek munkásságát a szerző legalább tanulmány szinten, bővebben tárgyalta. Nevezetesen báró Eötvös Józsefé, aki a Batthyány- és az Andrássy-kormányban is a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot töltötte be, ám utódai közül sem Pauler Tivadar, sem Trefort Ágoston működése semmilyen módon nem jelenik meg Alexander munkásságában. Élete alkonyán

ugyan még publikált egy írást az *Újság* hasábjain a gróf Klebelsberg Kunó miniszteri tevékenységét, beszédeit és cikkeit összefoglaló kötetről, melyben Alexander tesz néhány megállapítást Klebelsberg személyére vonatkozólag, azonban a cikk rövidege és jellege miatt véleményem szerint tartózkodnunk kell attól, hogy úgy tekintsük, mint ami az általunk cáfolni igyekezett tételt erősítené. Alexander Klebelsbergéről a következőket írja: „[...] csak egy sebezhető pontja van: a numerus clausus. Itt is minden elfogulatlan olvasója azt a benyomást szerzi, hogy bárcsak mint ügyvédet is meg lehetne őt szerezni a numerus clausus – megtámadására. Látjuk, hogy ő maga fanatikus munkása ennek a kultúrának. Nem tudom, mért haragusznak rá a politikusok és haragusznak-e rá valóban. Nekünk lelkesednünk kell érte. Akarja a jót, a nagyot, a tökéleteset, akarja nemzetének az emelését. [...] A nagy célkitűzéshez és az érte folyó munkában Klebelsberg egyik hivatott vezérünk” (ALEXANDER 1927: 30).

A történeti hűség kedvéért mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az 1920-as numerus clausus törvényt Klebelsberg nemzetgyűlési képviselőként nem szavazta meg, és komoly ellenvéleményeket fogalmazott meg vele kapcsolatban (UJVÁRY 2010: 26). Úgy gondolom, a fenti idézetből is világosan látszik, hogy Alexander – Eötvöshöz hasonlóan – Klebelsbergre is elsősorban mint a „nemzet felemeléséért” a nemzeti kultúra emelése által küzdő elhivatott államférfira tekint, összhangban saját nemzeti kultúráról és nemzeti sorsról vallott nézeteivel. Azonban – ahogyan azt fentebb említettem – tekintettel az idézett cikk rövid, recenzió jellegű voltára, Alexander Eötvös- és Klebelsberg-képének összevetésétől további források hiányában tartózkodnunk kell. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy míg Alexander Eötvös alakját az általa kiemelkedőnek vélt egyéniségekről készített portrérájok sorozatában tanulmány formájában örökítette meg, addig Klebelsberg alakja csupán egy rövid újságcikkben, egy recenzióban bukkan fel életművében.

A fentebb tárgyalt, *A politikai rajz* című cikkből és az Eötvös-tanulmányból is világosan kitűnik, hogy Alexander szerint a politikusnak egészen egyszerűen olyan erkölcsi és szellemi kvalitásokkal, olyan szemléletmóddal és lelki beállítottsággal kell rendelkeznie, melyeknek kora politikusai közül maradéktalanul csupán Eötvös tudott megfelelni.

Egyébíránt hasonló módon vélekedett Eötvösről Alexander korának szinte valamennyi fiatal zsidó értelmiségije. Eötvös kultuszminiszterként felkarolta a magyarországi nemzetiségek ügyét is, különös tekintettel a zsidóságra, akiknek nem csupán egyenjogúsítását, de egyebek mellett egyházi és oktatási önrendelkezését is szorgalmazta. A fiatal tehetséges zsidó értelmiséget pedig nem csupán anyagi forrásokkal, külföldi tanulmányi és kutatói ösztöndíjakkal, de erkölcsileg is támogatta, biztatva őket egyre magasabb színvonalú munkák létrehozására (SOMOS 2004: 81).

Bizonyára ezek a személyes létélmények is hozzájárultak Alexander Eötvös-képének kiformalódásához, mégsem gondolom, hogy pusztán ezek a tények motiválták volna a szerzőt a tanulmány megírása kapcsán, vagy abban, hogy féléves egyetemi kurzust tartson Eötvösről. Alexander és Eötvös gondolatvilágában ugyanis kimutatható egy nagyfokú hasonlóság. Ahogyan Somos fogalmaz: „Ismeretes, hogy Eötvös József a nemzet ügyét a nemzeti kultúra ügyével szinte azonosította. Ezzel teljes mértékben összhangban áll Alexander felfogása [...]” (SOMOS 2004: 80). Véleményem szerint ez a gondolati kapocs jóval nagyobb mértékben játszott szerepet Alexander Eötvös-képének kialakulásában, mint a saját egzisztenciáját is kedvezően befolyásoló gyakorlati intézkedések. Maga a cikk is szinte kizárólag Eötvös gondolatvilágát, lelki alkatát állítja fókuszba. „Eötvös gondolatai a legnagyobb téma a magyar irodalom múltjában. [...] Maga Eötvös szinte gondolatá fokozódott egyéniség [...]” (ALEXANDER 1938: 198) – írja Alexander tanulmányának bevezetőjében, megalapozva ezzel munkájának egész hátterét. A kultuszminiszterként fogantatosított intézkedések láthatólag kívül estek azon dolgok körén, amelyeket Alexander Eötvös születésének századik évfordulójára írt munkájában fontosnak vélt elmondani a nagyra becsült államférfiről.

Alexander kivételes jelentőséget tulajdonít Eötvösnek a magyar politikatörténetben. „Egyetemes gondolatok magaslatán” álló politikusnak tartja, akinél e gondolatok elsősorban összefoglaló, államfilozófiai formát öltenek. Alexander ennek a ténynek különös fontosságot tulajdonít, hiszen nézete szerint „egyetemes gondolat nélkül a politika mégis csak tévelygés, a világtalanoknak vakok által való vezetése” (ALEXANDER 1938: 199).

Alexander egyébként magára Eötvösre elsősorban nem is politikusként, hanem kivételes képességű filozófiai gondolatokat is megfogalmazó íróként, publicistaként tekint. Tanulmányában kifejti, hogy annak ellenére, hogy Eötvös a politikai életben sokszor kényszerült a második vonalba, íróként mindig is az elsőben fog állni (ALEXANDER 1938: 204). Alexander *A XIX. század eszméit* egyetemes érvényű és örök értékű államfilozófia remekműnek tartja, de kiemeli a *Gondolatok* című aforizmagyűjtemény és a *Karthauzi* című regény jelentőségét is. Főként Eötvös e műveire támaszkodva rajzolja meg szellemi portréját, mely szerint Eötvös gondolkodását a legnemesebb értelemben veendő utilitarizmus (ALEXANDER 1938: 209) és a megértésre való erős törekvés jellemzi (ALEXANDER 1938: 202). Alexander szerint „[...] mindennemű megértés betetőzése a rendszeralkotás, a tudás összefoglalása, egységesítése” (ALEXANDER 1938: 207). Külön kiemeli, hogy annak ellenére, hogy Eötvös az elvont metafizikai, etikai vagy esztétikai problémákat nem tematizálta rendszerszinten, történet- és államfilozófia vonatkozásában „nagy rend volt a

fejében” (ALEXANDER 1938: 208). Eötvösnek ezt a fajta rendszerező és rendszeralkotó képességét tehát Alexander egyértelműen pozitívumként említi az eötvösi életműben.

Zavarba ejtőek ezek a megállapítások annak tükrében, hogy maga Alexander sohasem alkotott egységes filozófiai rendszert, sőt magam is osztom Somos Róbert azon véleményét (SOMOS 2004: 33), miszerint bizonyos ellenérzésekkel is viseltetett az ilyesfajta eredetieskedő törekvésekkel szemben. Bár Alexander megjegyzi, hogy a fent említett rendszerszintű megértők ritkán jó megfigyelők, és nem mindig képesek kellően fókuszálni az egyedi jelenségekre, valamint gyakran a gondolkodásuk szintetizáló oldala az analitikus oldal fölé kerekedik, a fentebb kiemelt szöveghelyek tükrében azt kell megállapítanunk, hogy Alexander álláspontja a filozófiai rendszerek létjogosultsága és hasznossága tekintetében legalábbis ingadozó. Eötvös rendszerező képességét mindenestre alkotának egyértelmű erényeként tárgyalja.

Véleményem szerint Somos Róbert jól foglalja össze azokat az elveket (SOMOS 2004: 80), amelyeket Alexander, egyúttal azonosulva is azokkal, fontosnak vél kiemelni Eötvös gondolatvilága kapcsán. Ezek az alapelvek, a nemzeti érdekű gondolkodás, a nemes idealizmus, a demokrácia, valamint a szabadság eszméje. Ez utóbbin nem csupán a nemzeti létért vívott küzdelmeket (ALEXANDER 1938: 209), de az individuum szabadságát is érti. „Egész gondolatvilága [...] a szabad egyéniség gondolatában csúcsosodik ki, ezt adta át nekünk ideál gyanánt, ezért kell küzdenünk a jövőben, ennek a küzdelemnek a lehetőségeiért senki annyit nem tett, mint ő” (ALEXANDER 1938: 210) – írja Alexander munkájának zárása felé haladva. A tanulmány befejező soraiban Alexander gyakorlatilag szakralizálja Eötvös alakját. Gondolatvilágát egyenesen templomhoz hasonlítja, amely „mindig nyitva áll előttünk, minden pillanatban beléphetünk abba, kimenekülve a mindennapi élet süket zajából, szennyességéből és öldökléséből” (ALEXANDER 1938: 211).

A fentiek alapján úgy gondolom, Somos Róbert helyesen állapítja meg, hogy „Alexander [Eötvöshöz hasonlóan – kiegészítés tőlem, Z. P.] a modern polgári liberális állami berendezkedés híve” (SOMOS 2004: 80). Feltehető azonban a kérdés, hogy vajon Alexander minden esetben helyesen értette-e Eötvös politikai törekvéseinek háttérét, és vajon mindkettejük politikai gondolkodását ugyanaz a „konzervatív színezetű liberalizmus” (SOMOS 2004: 75) határozta-e meg, melyet Somos, Alexander politikumhoz való viszonyulásának tárgyalása kapcsán már első mondatában megemlít.

A történeti tények ismeretében megállapítható, hogy Eötvös sosem volt híve a polgári demokratikus átalakulás erőszakos, forradalmi úton való keresztülvitelének. Már az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején is az Auszt-

riával való megegyezést szorgalmazta, és a két alkotmányos alapon átalakított állam perszónálunióját tartotta megvalósítandó célnak. Bár az 1840-es évek Kossuth és Széchenyi közötti vitáiban előfordult, hogy Kossuth oldalára állt bizonyos kérdésekben, alapvetően kettejük között helyezkedett el politikai állásfoglalásaival. Az 1867-es kiegyezés idején is Deák támogatói közé tartozott, több évtizede képviselt meggyőződésének megfelelően.

Ami Alexandert illeti, mivel működése semmilyen módon nem érintette a politika szféráját, hasonlóan tényszerű megállapításokra vele kapcsolatban nem számíthatunk. A fent tárgyalt két írás azonban számos olyan szöveghelyet tartalmaz, amelyek alapján a kutató levonhat bizonyos következtetéseket, melyek jobban árnyalják azt a világnézeti hátteret, mely Alexander politikai gondolkodását meghatározta.

Fentebb rámutattam, hogy Alexander nem – általában véve – magát a politikát utasította el, és véleménye szerint volt a hazai politizálásnak olyan korszaka, mely alapjaiban véve megfelelt az általa fontosnak vélt „örök etikai elveknek”. Ez a korszak pedig Alexander számára az 1840-es évek reformkori Magyarországa. „Azt a rendkívül magas színvonalat, melyre a negyvenes évek politikai küzdelmei hazánkban emelkedtek, elsősorban Eötvös gondolatainak köszönjük” (ALEXANDER 1938: 198) – írja Alexander. Kiegészítve ezt a gondolatot a következőkkel: „Hogy milyen valamely gondolkodás, [...] mely irányban működik, mily termékeket hoz létre, miféle hatást tesz és mily értékűek alkotásai, az, habár a gondolkodás alkatával is kapcsolatos, itt csak másodsorban jó tekintetbe, mert nagyrészt a kortól, a körülményektől, az eseményektől függ [...]” (ALEXANDER 1938: 202), jól láthatóvá válik a kutató számára, hogy Alexander nem csupán Eötvös alakjának, de az egész korszaknak is kitüntetett szerepet tulajdonít a magyar történelemben.

Alexander megjegyzéseiből kitűnik, hogy az 1840-es évekre, elsősorban mint a politikai reformküzdelmek és a nemzeti létért folytatott küzdelem időszakára tekint (ALEXANDER 1938: 208–209). A nemzeti létért folytatott küzdelmet pedig olyan szolgálatnak tekintette, mellyel minden jóra való magyar ember tartozott hazájának. „[Eötvös – kiegyezés tőlem, Z. P.] [...] egész gondolatvilágát, mint akkor minden jóra való magyar ember, a nemzeti küzdelem szolgálatába bocsátotta, és ez a tényező bizonyára a legfontosabbak egyike volt” (ALEXANDER 1938: 209) – fogalmaz Alexander.

KONKLÚZIÓK

Mindezek után tekintetünket Alexander és Eötvös konkrét politikai világnézeti háttere felé fordítva, először is azt kell megállapítanunk, hogy miként viszonyult Alexander magához az 1848/49-es forradalomhoz. Arra a tényre már fentebb utaltam, hogy Eötvös egyértelműen elutasította a forradalmi eseményeket,

és az áhított polgári demokratikus átalakulási folyamatot békés eszközökkel, nem forradalmi úton tartotta megvalósítandónak. Alexander viszont a fentebb ismertetett szövegrészek alapján mintha egyenesen híve lenne a forradalomnak. A nemzeti függetlenségre mint a politika egyik örök etikai alapjára hivatkozik, a jó politikai rajzoló szükséges kritériumai között a jó hazafiság követelményét is felsorolja, kitüntetett szerepet tulajdonít az 1840-es évek hazai reformpolitikai küzdelmeinek, a nemzeti létért folytatott küzdelmet szolgálatnak tekinti, a benne résztvevőket pedig jóra való magyar embereknek tartja, de érdemes megemlíteni, hogy nemzetkarakterológiájában a magyarság szabadságszeretetére is hivatkozik. Természetesen ezen tények egyikére sem lehet döntő érvként tekinteni a kérdésben. Alexander expressis verbis sehol sem írja, hogy híve lenne a forradalmi eseményeknek. Bár ahogyan Gángó Gábor is megjegyzi a hazai Leibniz-recepciót tárgyaló tanulmányában: „A világháború kitörésekor a budapesti filozófusok osztoztak az eufórikus korhangulatban [...]” (GÁNGÓ 2011: 124), s ez alól Alexander sem képezett kivételt, a magam részéről mégis tartózkodnék attól, hogy Alexander főként propagandisztikus céllal íródott első világháború alatt megjelent írásai alapján alkossak véleményt a szerző politikai beállítottságára és meggyőződésére vonatkozólag.

A felsorolt tények alapján azonban a kutató joggal vonhatja le azt a következtetést, miszerint Alexander közjogi értelemben 1848-as nemzeti alapokon állt, hiszen még 1913-ban íródott munkája is számos olyan megjegyzést tartalmaz, ami ezt az ítéletet erősíti. Ha elfogadjuk ezt a következtetést, akkor azzal szembesülünk, hogy Alexander és Eötvös politikai gondolkodása között mégis csak van egy fontos különbség.

Míg Eötvös politikai beállítottságát nyugodt szívvel nevezhetjük nem pusztán konzervatív színezetű, de kifejezetten konzervatív liberalizmusnak, addig Alexander mintha sokkal inkább a nemzeti liberalizmus szellemi erőterében mozogna. A kettő között a XIX. század második felében jelentős volt a különbség, hiszen a nemzeti liberálisok közjogi értelemben ragaszkodtak az 1848-as alapokhoz, és kezdetben a kiegyezés fő ellenzékét alkották. Egyértelműen a liberalizmus baloldali, egyesek a szélsőbaloldali irányvonalához sorolhatók. A kiegyezés támogatói, köztük Eötvös is, a polgári demokratikus átalakulást elsősorban nem forradalmi úton elképzelők, és a császári kormányzattal való békés megegyezést sürgetők viszont a korban egyértelműen konzervatívnek minősített liberális irányzathoz tartoztak (HORVÁTH–TECHET 2012: 95–110).

Összefoglalva az Alexander politikumhoz fűződő viszonyát fókuszba állító rész lényegét elmondható, hogy véleményem szerint is megállja a helyét Somos Róbert azon megállapítása, mely szerint Alexander, hozzáteszem Eötvös is, a modern polgári liberális állami berendezkedés híve. Nem értek egyet viszont Somos azon véleményével, mely Alexander politikai gondolkodását a „konzervatív színezetű” liberalizmus eszmekörébe utalja. Ahogy a fentiekben igyekez-

tem kimutatni, Alexander politikai világnézeti háttere inkább a nemzeti liberalizmussal mutat rokon vonásokat, míg Eötvös gondolatvilágára vonatkozólag megállja a helyét a konzervatív liberalizmus minősítés.

IRODALOM

- ALEXANDER Bernát 1924. *Tanulmányok – Filozófia*. Pantheon Kiadó, Budapest
- ALEXANDER Bernát 1927. Klebelsberg Kunó gróf beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. *Újság*, 1927. március 20.
- ALEXANDER Bernát 1938. *Tanulmányok – Művészet*. Pantheon Kiadó, Budapest
- GÁNGÓ Gábor 2011. A német birodalmi gondolattól a magyar nemzetkarakterológiáig. Leibniz-recepció Alexander Bernát, Pauler Ákos és Prohászka Lajos műveiben. *Magyar Filozófiai Szemle* 2011/2. 122–137.
- HORVÁTH Csaba–TECHET Péter 2012. Engedtek a negyvennyolcból – A nemzeti liberalizmus eltűnésének okai és mai megjelenésének esélyei. *Kommentár* 2012/5. 95–110.
- PERECZ László 2002. Változatok a magyar filozófiára: A „nemzeti filozófia” toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány* 2002/9. 1242–1251.
- PERECZ László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Argumentum Kiadó, Budapest
- SOMOS Róbert 2004. *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Kairosz Kiadó, Budapest
- UJVÁRY Gábor 2010. *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó, Budapest

The Role of Politics in Bernát Alexander's Oeuvre

The study looks at the work of Bernát Alexander, one of the most prominent 19th-20th century Hungarian philosophers, examining the possible existence of any political guideline in his writings. Opposing a gradually rooting view, whereby Alexander and the so-called older generation of Hungarian philosophers equally show a certain ‘apolitical attitude’, we come to the conclusion that although no work of distinctly political subject with scientific value by this author is known, there is still a strand of political commitment in his thought. Although the writer of these lines is of the opinion that one should refrain from drawing conclusions about Alexander’s political orientation based on the philosopher’s publications with mostly propagandistic aims during World War I, nevertheless there are works which unequivocally point to this. The study clearly differentiates between Bernát Alexander’s national liberalism and baron József Eötvös’s conservative liberalism.

Key words: Alexander Bernát, baron Eötvös József, politics, national liberalism, conservative liberalism

Uloga politike u životnom delu Bernata Aleksandera

Studija se bavi jednim od najistaknutijih mađarskih filozofa na prelasku između 19. i 20. veka, Bernatom Aleksanderom (Alexander Bernát), ispitujući da li se u njegovom stvaralaštvu može zateći prisustvo nekakve osnovne političke niti. U suprotnosti sa postepeno ustaljenim stavom stručne literature, prema kojem je za Aleksandera i pripadnike tzv. starije generacije mađarskih filozofa uopšte karakteristična jedna vrsta „apolitične nastrojenosti”, dolazi se do zaključka da uprkos tome što kod ovog autora nije poznato ni jedno delo sa izrazito političkom tematikom, u njegovom misaonom aparatu se ipak može zateći izvesna mera političke angažovanosti. Mada pisac ovih redova smatra da se jednoznačno treba kloniti donošenja dalekosežnih implikacija povodom političke orijentacije, samo na osnovu Aleksanderovih tekstova publikovanih za vreme Prvog svetskog rata, pre svega sa propagandističkom namerom, ipak postoje tekstovi na osnovu kojih se to bez ičeg daljnjeg može iskazati. Studija pravi jednoznačnu distinkciju između nacionalnog liberalizma Bernata Aleksandera i konzervativnog liberalizma Jožefa Etveša (Eötvös József).

Ključne reči: Bernat Aleksander, Baron Jožef Etveš, politika, nacionalni liberalizam, konzervativni liberalizam

Beérkezés időpontja: 2015. 02. 23.

Közlésre elfogadva: 2015. 03. 26.